

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-нин Компартиязынын
Тыва республика комитетинин,
Тыва АССР-нин Дээди
Совединин болгаш Министрлер
Чөвүлелинин органы

1990 чыл
октябрь
3
срела
№ 226 (14426)
1925 чылда
үлдүрүлгө
Өлүмү 3 көр.

УЕНИН СУДАЛЫ ДУУН

ӨЛГИЙДЕН ААЛЧЫЛАР

Моол Арат Республиканын кожа-хелбээ Баян Өлгий аймаа-беле Тыва АССР-нин найралчы харылаазы улам ханылап бар чыдар. Оон тодарагай чынаага адаттыгын аймактын эртең төвүпүн аялдакчыларын бистин Тывага артап чораян болур. Ук эртем төвү—МАР-да эртем төптөрүнүн эне аныла.

Ол бо чыдады июль 1-де тургустунган. Бөлүктү ол төптү удурутчузу К. Силам баштап алгаш келген. Делегациянын составында социолог Бикмар, эртем аялдакчы Иргит Золбайыр кирип турар. Моол тыва аймак эртемден И. Золбайыр—Моолдуу Күрүне университетинин доценту.

Тыва, казах эртем аялдакчыларын баштаган моол делегация бир-де дугаарында ТДТЭШИ-биле бир чыл хуулаагы керээ чарып алган. Ол үшүнде ийн таланын төлөөлери аас чогаалы, этнография чымыр, дыт өөренир экспедицияларын организаатар. Аас чогаалдарынын талазы-биле Кызылга, Өлгийге тыва дылга номнарны парлаарын дугурушкан.

Ол шыкаш эртем неделяда болуп эркен республиканын 8 дугаар тоолулар следунга аалчыларын иденейлиг иришкен. Слет суралгы тыва тоолу Баазаан Түлүштү 100 харлаан юбилейин демделген керээ-биле доозулган. Орта оон дугайында сактышкынарны, ийди чораш тоолдарын чыгытгарын даянаан.

Оон дугайында ТДТЭШИ-нин фольклор секторунуа эртемден С. М. Орус-оол дүни бистин корреспондентис С. Монгалга дынаткан.

БӨГҮН КЕЖЭЭКИ ДАМЧЫДЫЛГАГА...

Тыва телевидение республиканын аялчы чонунга чаа, солун дамчыдылгаларын белектер көргүзүр дээш шуугу аялдап турар. Улус аялчы редакциянын тыва дылга белектер турар бир дамчыдылгалары «Тыва терде» деп аадыр. Ол неделяда ийн катип-номендлик, керээ хунеринде уер. Дамчыдылгалар ады безин оон хой талалын херечилээр.

Бөгүнгү дамчыдылгалар республиканын Куш-ажыл талазы-биле күрүне комитетинин даргазы С. В. Аракчаа аялчы. Ол куш-ажыл куралдарын чогулмалы хууаап, ийни бурзуун аялчы-биле хандылар дээш кандыг арга-хемчелер алдынып турарын чугаалаар.

Октябрь 7-де—Башны хуну. Дараазында дамчыдылгаларын үрешагы, хуну таарышпас чүве болганда, эн бундиг мергенди—башны дугайында чыдагы сестерин бо керээни, бо-ла дамчыдылгалар дыйнаар силер. Республика найбыскалында ийн дугаар тыва ортумак шолонанын эге класс башкысы Зоя Даргышевна Монгуш 1960 чылда Чаданаа хоорайга 1 дугаар ортумак шолонаны дооскап өөреникчилерин эртем-номга өөредир мергенди амыралынын судаты кылдыр шилеп алгандан бээр ам талыт-ла үш он чылдарын артин турары бо. Оон дугайында чурумалды бо керээ башкынын дүңгү, бөгүнгү хой саныг өөреникчилери соңуургап көөрлерин чугаажок.

Ол шыкаш Тес-Хем району Берт-Даг ортумак школазынын директору, улус өөредилгесинин чооуну, район Совединин улус депутаты Клара Ивановна Комбу келер чылын мугур 50 харлаар школа коллективин көбейтине төлөтүп жуураар дээш үениг негелелениг дүштүр катчаар аялдап, кандыг боттуг хемчелерин ап чорудуп турарынын дугайында чыга кылдыр.

ДААРТА ХООРАЙ-БИЛЕ ТАНЫЖЫЛГА

«Тыва турист» дээр бүдүрүлгө каттыжышкынын аялчы-чорудулаагы хой талаагы. Бирээде, ол чурт иштинге болгаш чурттан дашкаар аялчы-чоруктары организаатар. Оон-биле чегерелештир «Монгулек» аалчылар бажылы, ийнинин чегерелештир, Кызылдан дашкаар бир чыдагы амыталыт чөлдери оон эргезинде кирип турар чүве болганда, дашкык аалчылар-биле турсуңи бөлүктөр солчулаагы бо чыдап эгелер турса берген.

Ам европейки культураны бир төвү болур Австрий Республиказын найбыскалы Венадан, улуг австрий композитор Моцарттын төрөн болгаш өскөн чери—Зальцбургтан туристер хүлөп алып талазы-биле чугаалажышкынар чоруп турар.

Даарта республиканын ол-бо булуңулардан тускай чышына келген анык спортчулар Кызылдын төгүлүг чөлдери-биле таныжып, оон дүңгү, бөгүнгү үелерин, хөгжүлдөзүн дейей көөр арганы боттарыга алылар.

Күскү ажилдар — хожудаашкында Бүгү күштү-хову, шөлдерже

ТАҢДЫ ЭДЭЭ КУРУГЛАВААН

«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлгө аялчы-агыйнын төп шааы күскү дүжүттү хүлөп алырынга ык белектерин. Тараа арыглап кургадыр КЭС—4-тү сес керек черде дерип тургускан. Ол күчүлүг шуштурулга системазы чаа дүжүттүн тараазын баштайгы арыглааш-мындан эгелээш, арыг үрени болжуге чедир шишкин кааптар.

Тараа арыглап кургадыр аялчы колдуунда керээжен чон бис—дел, үстүкү кычтан дүже халып келген Надежда Карловича Шилеева үлө-хөзүн таныштырды.— Дүжүт аажок бонтуг-дур. Тараа өвөш, а ол хирезинде аялчы хой. Ам арта чедир бышпаан. Маанаа он чыл аялдап келгеш, мындагы багай дүжүт көрөбөдүм.

Гектарга онааштыр 3 центнер тараа ап турар—дел, шаа эргелештир Иван Назарович Петров өөрүнчүгү өвөс мездэ берди.— Хунде түрлө 5-6 машина чыгуу тараа хүлөп ап тур бис.

Халын көлдүн дүжүндө Көжээлиг-Хову-Бажы деп черде Анай-оол Салчактын удурткан бот-оругла-чарытгалыг хову-трактор бригадалынын өстүргөн дүжүдү чер албаан. Чазын чаштырган 3300 гектар шөлүнү тараазы үмөйи барганын барымдаалааш, дөгөрезин үндүр бижип каалкан. Ийни күчү, техника чечир Т-150, К-700 маркалыг тос улус трактор, үш «Беларусь» бар. Бо хүнереде 10 комбайнның сези тараа кестирип турар.

Тарамык үнени, чыгыс сиптыг тарааны сентябрь 20-де кезип эгелээ. Ажаап алышыкын бүдүрүндө чаашкын үзүктөлбөстөш, тараа бышпастан туруп берген. Ам-даа өвү керээш сипта турар ногаан тараа хой.

Мал чени кылдыр 400 гектарга кукуруза, тоорук тарып өстүргөш, чартыын ажаап алса-даа, артынын соонга алыскаан. Амданын өскунган холумак мал чени ховуга кааптарындан хараалааш, ам чытыр кестиргеш, ышка магадааларын көргөн. 300 гектар чак-тарааны сенажна аялчылаан. Оон үнени 200 тонна дүжүттү Халы-Аксы фермазынче сөөртүп чедиргеш, сенажтап каан.

Бөргөлөр тургажок, сипта тарааны үнени шаа-биле дөгөрезин ажаап, бөлүп алырынга механизаторлар бүдүрелдиг.

Ол-ла аялчы-агыйнын Кара-Суг-Бажы № 1 бригаданын И. С. Чупин удуртуп турар.

— Дүжүт чер албас чыдадыр—дел, Николай, Степанович дүвүрелдин илеретти.— Сипта тараа чыгыштыг тургускан. Иондө шууал чадал тур. Аялчы-агыйны хандырылга аялчыбыс. Кылар-чаар материалдар чечир.

Бригада 5 комбайнның. Баштайгы хүнереде чытыр кестирип турган. Ам дорт кезер кылдыр шуштуун эде дерези. Шаа бышкан ар-

«Шынык» корр. Вячеслав МОНГУШУН фотолары.

Бөргөлөр тургажок, сипта тарааны үнени шаа-биле дөгөрезин ажаап, бөлүп алырынга механизаторлар бүдүрелдиг.

Ол-ла аялчы-агыйнын Кара-Суг-Бажы № 1 бригаданын И. С. Чупин удуртуп турар.

— Дүжүт чер албас чыдадыр—дел, Николай, Степанович дүвүрелдин илеретти.— Сипта тараа чыгыштыг тургускан. Иондө шууал чадал тур. Аялчы-агыйны хандырылга аялчыбыс. Кылар-чаар материалдар чечир.

Бригада 5 комбайнның. Баштайгы хүнереде чытыр кестирип турган. Ам дорт кезер кылдыр шуштуун эде дерези. Шаа бышкан ар-

бай, сузаны сенажна аялчылаан. Орайтаан ногаан тарааны колдуунда мал ченинге хергелээр-биле кур-леткеген. Тараа арыглап чедир сес мун тонна сенаж, силосту салгаш, кожазында дөрт дугаар бригадага дуу-лажып турар.

№ 3 бригадага 8 комбайнның тараазын 2 машина тал-биле шөлөзүн дажылап турда, маанаа дөрт агрегаттын кескен көк-сулазын 14 машина 20 километр чеге сөөртүп четкипейип турган. Моон алташ көөрге, тайга дээшче өрүлүүн тудум тарааны дүжүдү бедип оор.

«Революцияны чалбыжы» совхозтун № 1 бригаданын оон-даа кедек черде, мырыңай арта кыдымында.

— Соок хаттыг орай час, каан-халыын чай турса-ла, Таады эдээ таан курут болбаан ийин — деп, он чыл бригадирлеон Николай Николаевич Ефимов ажаал-данын чоруп турарын тайылырлайдыр. — Дүңгү хаттыг чышка хой тараа алыскаанын шөлөп чоруп ораш керүүм. Чедир бышкан тараалар хатна шыдашпайн черде баргылаан. Аялчыларда эки бышкан тараалардыг шөлөдөрүн кезип чоруп тур бис.

Бригадир Ефимов-биле ийни-кара чокка хөөрезинге, интенсивтиг технология-биле тараа өстүренин талалакчыы ийни чорду. 740 гектарга чаштырган арбайдан бир-тага онааштыр ортумак-биле 20,8 центнер дүжүттү ажаап алганын ол

МОЛДОВАНЫН ДЭЭДИ СОВЕДИННИН СЕССИЯЗЫ ДООЗУЛГАН

Китпичев, (СЭТА-нын корр.). Молдова ССР-нин Дээди Совединин ээлчег чок сессиязы доозулган. Республиканын парламентариелери экономикаы экинчидер болгаш рынокче шилчир программанын төлөвилепт чугаалажып көргөн. Ол программаны академик С. С. Шаталиннин бөлүүнү аялдап кылган программанын үндөзүлгө тургускан болгаш ында ССРЭ чазанын программанын чамдык чүүлдерин база кирген. Республиканын экономикаына, ыктагы көдө аялчы-агыйныга хамаарышкан онзагай байдалдарын база өөренип көргөн.

Сессия Россия Федерациязы-биле күрүлгөн аразынын харылааларынын принциптерин дугайында керээни күштүг кылдыр чарлаан.

ЧОН ЧУГААЛАЖЫП КӨӨР КЫЛДЫР КИРИГЕН

Тыва АССР-нин Дээди Совединин чегги чыжынын үшкү сессиязында Тыва АССР-ниң күрүне суверенитетинин дугайында төлөвилепт депутаттар сайгарып чугаалашкан аразынын бистин номчууларыныс билер. Чугаа ол доку-ментини Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиуму оон сессиянын хүн айттарыныс кирген турган. Оон-биле казы улус депутаты К. А. Биседей декларация талазы-биле болуш хууза бир хевирин сессияга депутаттарын кичээне-инге хаады башка кирип келгенин баяр бис. Ийн төлөвилепт дөңсөтүрүп, кончуг кичээнегил өөренип көрүп, сайгарып турган, декларацияны чыгыс төлөвилепт кылдыр аялдап кылдыр Тыва АССР-ниң улус депутаты Б. А. Кожулаев баштаан редакция комиссиязын сессия дааскан турган. Аялчынын түнелели комиссия Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумуна октябрь 1-де кирип келгени ол.

Президиум хуралын Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазы Ч. Д. Ондар эрттирген. Тыванын амыралында чуугаа деп кордуптуу турар база политикагы ужуру-галы удуу бо документтин төлөвилепт сайгарып чугаалажырга Президиум кежигүүнеринден атыга, РСФСР-нин Компартиязынд Тыва республиканын комитетинин бирин секретары Г. Ч. Шаршин, Тыва АССР-ниң Министрлер

Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак киришкен. Декларация төлөвилептин чүүл бурзууге доктаан, номчул, кончуг кичээнегил сайгарган. Республиканын моон сонгааргы аялчы, амыралында оон ужуру-галы удуу деп билишкындө номчолорун өскөрдүлөрүн база киргизилгеш, сөс бурзуугуң укса-ын, оон туржугу кончуг кичээнегил дөңсөтүрүп көр, бадтыкаар чүве болганда,

айжы-херекти маргылаа сайгарыла үенинде үнүп кээп-лаа турду. Республиканын аял-кандыг болура деп айттыр-га, Президиум база доктаа-ган. Тыва Совет Социалист Республика деп аты сайгарып көрүп, хүлөп алган. Ий-чаар алаанын ужуру-галы илерепти тайылырлаан. Ол атта республиканын моон сонгааргы соругдары база аялчы, амыралында, хөгжүлдөш ханымы-биле, он билдингиринде илереттинген ийнин санал бергендер демдел-ди.

Чугаалашкан айттыр талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиум доктаал хүлөп алган. Тыва ССР-ниң күрүне суверенитетинин дугайында Декларациянын төлөвилептин Президиум чүдүдүгү деп көргөн болгаш оон чонун сайгарып, чугаалажып көөрү-биле кирерин миша айтты. Мычынган төлөвилепт «Шынык» «Тувинская правда» сыйларыга парлаар Район база Кызыл хоорай

Советтери, «Шынык», «Тувинская правда» сыйларынд редакциялар Декларация төлөвилептин талазы-биле кирген саналдарын, сумелерин түнеленип организаастааш. Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумуна бо чыдагы ноябрь 1-ге чедир кырип ийни айтканы. Тыва ССР-ниң күрүне суверенитетинин дугайында Декларация төлөвилептин сайгарылашкан сонуга ол округтарында Тыва АССР-ниң улус депутаттары чоруд болгаш оон түнелени Президиумга кирир. Оон сонда Декларация төлөвилептин чугаалажып көөрү-биле оон Тыва АССР-ниң Дээди Совединин дөрткү сессиязына кирер.

Красноярск хоорайда өөредилгелеринде тыва студенттерин амыралып байла-зын, өөредилгезин анда чедир барып хайгарал көөр комиссияны сессияга Тыва АССР-ниң улус депутаттарынын тургусканын солуга дымчакан турган бис. Тыва АССР-

ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынын бирги оралакчы-лары А. А. Мельников депутат-тар-биле казы ынаар чорашан. А. А. Мельников парламент комиссиянын аялчынын түнелениг хамаарыштыр Президиум хуралыга дымчакан кылган. Комиссия ыдыг ядылыг үнүшкүнерин эгезин салган, депутаттарын бо аялчы уламчылар дээр-ин ол дымчакан.

Красноярск хоорайнын өөредилгелеринде өөренип турар студенттерин хой кезин калган депутаттар анда чедер бергени үдө, көлөз аялчы-агыйга дуза чедирери-биле өскө эи-өрү-биле шөфтө болган. Ындыг-лаа болза, бөдүк ол хоорайга аялчылап, Красноярск хоорайнын удурткуну-лары-биле ужуражып, өөредилгелеринде чедир барып, Тывага байлаалы чуугаалап тайылырлаанлар. «Красноярский рабочий» солугунун редакциямында, радио, телевидение чегинге база чегенер, Массалыг информациянык чеп-

сектеринин аялдакчылары-биле улус депутаттары чуугаалажып, мездээр, чүүлдер-биле солчуп тургаш, үнүп турар чуугааларын чыгыралдарына дуза кадарынд чуугаалажып кичээнегил укладырлар. Өөредилгелеринде тыва студенттерин чурттан турар байлаалына дүвүречиг болуу эде мыдыг онзагай үнүшкүлдер болбайн турар. Чамдык студенттер-биле депутаттар ужуражып чуугаалашкан-даа. Парламент бөдүү ол үнүшкүлден тамдык мындагы чүүлдерин түнел кылдыр үндүргенер: Красноярск хоорайнын өөредилгелеринде Тыванын кылган, талымдан харылаа коошкак, талчангаш оон бижылган, эде көөр хемчелерин алдырып чуугаалажып комиссия саналаап кирип турар. Мычынган ол хоорайга улус өөредилгезин талазы-биле төлөвилепт бижылаарынын айттарынын тургустууп келгени ол, байла мыңар шилчирелеттерин болза, студенттерин чууга-

АЖЫЛЫН УЛАМЧЫЛАП ТУРАП

РСФСР-ниң Дээди Совединин сессиязы октябрь 1-2-де аялчы уламчылап, Палаталарын каттышкан. Куралын аялчылап, Дээди Советтин Даргазы А. И. Лукьянов эркен хүнереде Дээди Советке кандыг айттырларын чуугаалажып көргөниг дугайы депутаттарга дымчакан. Депутаттарын хуралга олуртуп турарынын дугайында айттыртып шыгызы-ла-биле чуугаалашкан. Моон сонгаар хуралга кайы депутаттын жеңе катал олуршпанын, оон чыдагынаарын сессиянын хурал бурзуунга дымчакан деп дугуржуга кылдыган. Депутат болуктеринин аялчынын дугайында айттыртып база чуугаалашкан.

Дымчакан соонда депутаттар «Ары-нурунун болгаш шаанын организаацияларын хостууку дугайында» ССРЭ Хообулунуң төлөвилептин чуугаалажып көрүп эгелээ.

РСФСР-ниң Дээди Совединин сессиязы Надирова-де Совединин хуралы-биле аялчы уламчылап, Ук палатанын даргазы Р. Г. Абдулатипов Федеративтиг кураанын аялдап кылдыр тыванын дугайында дымчакан кылган. Россия Федерациязында националлар аразында харылаа төлөвилепт эртем-практиктиг семинарлар эрттирер планнатын турар деп, ол дымчакан. (СЭТА).

ЧҮГЭЭР ДЕП ҮНӨЛЭЭН

Партия Мөңгүн-Тайга район конференциязы Мугур-Аксы суурга болуп эркен. Анда партия райкомунуң өтчөгүтү үе дургуунда кылдыр чоруткан аялчынын талазы-биле илеткелди делегаттар дыйнаан болгаш 12-кижи боттарынын санал-оналарын берген. Партия райкомунун кылдыр чоруткан аялчы-херектери чүгээр деп үнелеткен.

Конференция партия Мөңгүн-Тайга райкомунун секретарынын сонгаан.

Өске аялчы шилчир турары-биле хообаштыр райкомунун бирги секретары В. Т. Хемер-оол бөдүңү кандидатуразын ужулган. Партия Мөңгүн-Тайга райкомунун бирги секретарына РКП Тыва рескомунун инспектору турган Доруг-оол Очур-оол, оныч Саяа сонгаан. Ийни секретарына — ол-ла райкомунун кылдыр чоруткан турган Владимир Давалаевич Ондар, Контроль комиссиязынын даргазы Маскыл-оол Чамыянович Ондар сонгуткан. (СЭТА).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунда

Вера КУУЛАР, («Шынык» корр.).

